

A patás állatok megnevezése az északi számi bibliafordításokban

SZALÓCZY Bettina

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
sz.bettina96@gmail.com

1. A lefordíthatatlan fordítása, a reáliák

A fordítói tevékenység összetett feladat, melynek során a fordítóknak több problémával kell szembenézniük. Egyrészt a nyelvek struktúrája is eltérő, másrészt a nyelvi szinten is megjelenő kulturális és társadalmi különbségek, a reáliák szintén nehezítik a fordításokat. A reáliák pontos meghatározása, fordításuk kutatása a fordítástudományban is számos problémát vet fel. Ennek a fogalomnak nincs egyetlen definíciója, a reália terminus mellett több kifejezéssel is lehet találkozni (ld. *reálialexéma*, *kultúrspecifikus kifejezés*, *lakúna*), ezeket többé-kevésbé szinonimákként használják (Heltai 2013: 33).

Klaudy Kinga definíciója szerint a reália: „valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja” (Klaudy 2013: 86). Mujzer-Varga Krisztina értelmezésében a *reálialexéma* olyan nyelvi megnyilvánulás, „amely egy adott közösségre jellemző, annak tagjaiban a közel közös háttértudásnak köszönhetően hasonló asszociációkat hív elő, konnotatív jelentése, érzelmi töltete van” (Mujzer-Varga 2007: 74). Vermes Albert a reáliák problematikáját a *kultúra-specifikussággal* magyarázza: „egy feltevés, amely eleme az egyik közösség kölcsönös kognitív környezetének, nem eleme egy másik közösség kölcsönös kognitív környezetének” (Vermes 2004: 8). A *lakúna* (< lat. *lacuna* ’hézag, rés, hiány’) fogalmát Vinay és Darbelnet 1958-as francia nyelvű, majd ugyanezen írás 1995-ben kiadott angol nyelvű szakirodalmában találjuk. Ez a fogalom a fordítás következtében kialakult hiányosságra utal, azaz arra a jelenségre, amikor a célnyelvben hiányzik az adott szó megfelelője, így a forrásnyelvi anyagot nem lehet pontosan lefordítani (Vinay – Darbelnet 1995).

A sokszínű megközelítésen túlmutatva a reáliáknak három típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezeket Vlahov és Florin (Vlahov – Florin 1980) alapján mutatom be.

1) A **földrajzi reáliák** csoportjába tartoznak a természeti képződmények (pl. *sztjeppe, fjord*); a meteorológiai szavak (*tornádó, számum*); az ember alkotta földrajzi dolgok (*árok, polder*); az endemikus (csak az adott helyen előforduló) élőlények (*pitsunda fenyő, kivi, yeti*).

2) A **néprajzi reáliák** csoportjai:

a) a hétköznapi élethez kapcsolódó szavak: ételek, italok (*spagetti, kumis, knédli, galuska*), az evést, ivást biztosító létesítmények (*taverna, bisztró, teaház*), a ruházkodás szavai (*tóga, burka, mokaszin, fibula, turbán*), a lakhatáshoz¹ kapcsolódó szavak és egyéb használati eszközök (*izba, jurta, ibrik, pocakos tűzhely*), a közlekedés szavai (*landau, trojka, katamarán*). Egyéb, a fenti csoportokba nem sorolható reáliák: *kapadohány, üdülő*.

b) A második csoportot a munka világához tartozó reáliák alkotják, ezek a munkás emberek, eszközök és a munkaszervezés megnevezései: *farmer, fel-lah, machete, bumeráng, lasszó, ranch*.

c) A harmadik nagy halmaz a művészet és a kultúra csoportja, ide tartoznak a zenék, táncok, hangszerek, folklór, színház, előadók, szokások, ünnepek, játékok, mitológia, kultuszok, naptár, egyéb művészetek és műtárgyak kultúrspecifikus megnevezései: *tarantella, bendzsó, szága, komédia, trubadúr, konfirmáció, holi, valkűr, sámán, vénasszonyok nyara, ikebana*.

d) Az etnikai jelenségekhez soroljuk a népcsoportok neveit, humoros vagy sértő beceneveket és a lakóhely szerinti személyneveket: *bantu, nganaszan, Fritz, Kanaka*.

e) Mértékegységek és pénzek: *láb, rubel, dime*.

3) A **társadalmi-politikai reáliákhoz** tartoznak a közigazgatás kifejezései (*vármegye, falu*); a különböző szervekhez, hatóságokhoz, közjogi méltóságokhoz kapcsolódó kifejezések (*felsőház, kancellár*), a társadalmi és politikai élet szavai (*bolsevik, partizán*). Ebbe a kategóriába soroljuk a különböző címeket, fokozatokat és kasztokat is (*herceg, gróf, dzs centri*). Ide tartoznak a katonai reáliák is, az egységek, személyek, fegyverek, egyenruhák megnevezései, pl. *légió, muskéta, páncéling, janicsár* (Vlahov – Florin 1980: 51–56).

A reáliákat tehát nem lehet szó szerint lefordítani, mert nem érthetők egy másik nyelvi, kulturális közegben. Megoldásként lábjegyzeteket, körülíráso-

¹ A számnál ilyen például a *lávvu*, melynek jelentése 'felsátor, fedezék, ami visszaveri az eléje helyezett tűz melegét'.

kat szoktak használni a fordítók, ugyanis ha a célnyelvben is ismert kulturális jeltárgyra fordítanánk, pontosabban változtatnánk az adott fordítandó kifejezést, akkor sérülne a szöveg ismeretterjesztő része (Klaudy 1994: 33).

1.2. Állatnévi reáliák

Vlahov és Florin kategorizálása alapján az állatnevek a földrajzi reáliák csoportjába tartoznak. Több olyan állatnév van, amelynek a fordítása problematikus, ugyanis csak egy adott területen őshonosak, helyi sajátosságúak. Ilyen állatfajokra a magyarban is találunk példákat. Ha megnézzük a Hortobágyi Nemzeti Park angol nyelvű honlapját,² láthatjuk, hogy a kultúraspecifikus hely- és állatnevek nincsenek lefordítva, hanem magyarázatokkal látták el a különböző megnevezéseket. Ilyen például a hely- és kultúraspecifikus *Hungarian Puszta* elnevezés, a fordítás ennek elvonná az egzotikusságát (Terstyényi 2011:19). Fordíthatatlansága révén az állatnévi reáliák csoportjába tartozik a magyarban a *puli* kutyafaj elnevezés is, mely szintén megmaradt eredeti formájában a külföldi turisták számára, akárcsak az Alföldön élő juhászok fontos juhajtája, a *magyar/hortobágyi racka juh*.

Az északi számi nyelvben a rénszarvasokhoz, a réntartáshoz kapcsolódó szavak gazdagsága figyelhető meg. Ezeknek a jelentését a magyarban csak körülírásokkal lehet visszaadni, pl. *goddi* 'nem házasított rénszarvas', *boazu* 'házasított rénszarvas'. Bonyolultabb például a *varit|čoarve||dahkki* (vö. *varit* 'második életévében lévő hím rén', *čoarvi* 'agancs', *dahkki* 'csináló'), azaz kb. 'egyéves hím rénszarvas, melynek agancsa már nagyobb a korához képest'. A még meg nem született rénszarvasokra is több kifejezés van, attól függően, hogy réntartó vagy nem réntartó ember nevezi meg. Utóbbi a *bohcco ohki* kifejezést használja (*boazu* 'rénszarvas', *ohki* 'magzat'). Egy réntartó viszont a *sis|miessi* 'belső rénborjú' formát használja, amiben érzékelhető az érzelmi kötődés (ld. Falk 2013). – A réntartás terminológiája az északi számi nyelvben rendkívül gazdag, az egyes szavak, kifejezések sok olyan többletinformációt tartalmaznak, amelyek annyira kultúrspecifikusak, hogy fordításuk nem lehetséges.

2. Vizsgálati célok és módszerek

Jelen írásomban az északi számi nyelvű bibliafordításokban megjelenő, az állatneveken belül is egy jól elkülöníthető szemantikai csoportot, a patás állatok³ megnevezéseit vizsgálom. Kutatásomban két különböző időből száрма-

² <https://www.hnp.hu/en/szervezeti-egyseg/conservation/oldal/grazing-animal-husbandry-on-the-pusztai>

³ Vizsgálatomban mind a páros- és mind a páratlanujjú patás állatokat bemutatom.

zó fordítást hasonlítok össze. Az egyik az 1895-ben Oslóban megjelent teljes bibliafordítás (*Bibal daihe Bassi čala, mi sistes doalla boares ja áđđa testamenta kanonalaš girjid* [A Biblia avagy a Szentírás, mely az Ó- és Újszövetség kanonikus könyveit foglalja magában]). Ezt Jens Andreas Friis és Just Knud Qvigstad norvég nyelvészek, a számi származású Lars Jacobsen Hætta és Salomon Nilsen, valamint Johannes Nilsson Skaar norvég püspök készítette. A másik fordítás a 2019-ben megjelent új, teljes Biblia (*Biibbal*), amely a norvég, svéd és finn bibliatársaságok közös munkájának eredménye. (A számi bibliafordításokról ld. Kelemen 2019, 2020.)

Tanulmányomban azt próbálom meg felmérni, hogy 1) milyen megoldásokat alkalmaztak a fordítók a reáliákként tekinthető állatnevek esetén (ilyen pl. a Számiföldön nem őshonos *teve*, *gazella*, *zsiráf*) 2) másként nevezik-e meg ezeket az állatokat az új bibliafordításban. Az adatok mellé a könnyebb érthetőség és visszakereshetőség érdekében a 2014-es revideált protestáns magyar fordítás (*Magyar Bibliatársulat Újfordítású Bibliája*) megfelelő szöveghelyeit is hozzárendeltem.

3. Patás állatok megnevezései az északi számi bibliafordításokban

Az alábbiakban az általam vizsgált északi számi bibliafordításokból gyűjtött 31 patás állat megnevezését mutatom be alfabetikus sorrendben. Nem sorolom fel az előfordulások összes helyét, csak egy-egy adatot emelek ki. Amennyiben eltérés figyelhető meg a két fordításban az adott helyen szereplő patás állat megnevezésében, úgy mindkét adatot felvettem címszóként (pl. 1895: *báktegáica* 'Capra ibex; kőszáli kecske' ~ 2019: *várregáica* 'zerge'). A címszavakat és az etimológiai magyarázatokban szereplő adatokat az új helyesírás⁴ szerint adom közre. A magyar részek a 2014-es revideált protestáns fordítás párhuzamos szöveghelyeiről vannak beemelve. Fontos megjegyezni, hogy ezek nem szó szerinti fordítások.

Anyagomban négy fő állatfaj különíthető el (ezeknek vannak hímjei és nőstényei, továbbá kicsinyei, a felnőtteknek kor szerinti egyedei, vadak és háziásítottak, utóbbiaknak ivartalanított változatai is): a) szarvasmarhafélék (lat. *Bos*, északi számi *vuoksi*): marha, bika, tehén, borjú, ökör, bölény, bivaly; b) juhfélék (*Ovis*; *sávca*): juh, bárány, kos, ürü, muflon; c) kecskefélék (*Capra*; *gáica*): kecske, bak, gida ~ gödölye, hegyi/kőszáli/vad kecske, zerge; d) szarvasfélék (*Alces*; *sarvva*): jávor, őz (bak, suta), dám, rén (vad, háziásított), antilop, gazella. Ezenkívül a disznó, ló és szamár is szerepel az anyagban.

⁴ Ezen az 1978 óta és napjainkban is használt északi számi helyesírást értem, ennek alapján készült a 2019-es bibliafordítás is.

1) antilohpa 'Antilopinae; antilop' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa. Juokke spiri, mast læk gazak, mak læk guovttesuoreld mietta čađa, ja mi smirica...</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksa, antilohpa, meahcisávza ja buot eará njealjejuolggat eallit main leat guovttesuorat guohpirat ja mat smirezastet.</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét, és megehettek minden kérődző állatot, amely hasított körmű...</i>

Vándorszó. Nem lehet megállapítani, melyik nyelvből került át a számiba, vö. no., sv. *antilop*.

2) ásen 'Equus asinus, háziszamár' (4Móz. 16:15)

É.szám 1895	<i>Im mon læk sist valddam ovtage asena, ja im mon læk dakkam oktige sin gaskast maidege bahaid.</i>
É.szám 2019	<i>Mun in leat váldán sis ásenage inge leat dahkan oktiige sis maidege baháid.</i>
Magyar	<i>Nem vettem el tőlük még egy szamarat sem, és egyikükkel sem tettem rosszat.</i>

Skandináv jövevényszó, vö. ósv. *asni, asne*, óno. *asni*, sv. *ásna* 'szamár' (> fi. *aasi*) (Qvigstad 1893: 94; SSA 1: 49).

3) báktebohkká 'Capra ibex; kőszáli kecske / zerge' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksa, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Összetett szó: *bákti* 'szikla' + *bohkká* '(bak)kecske'. Az előtag megtalálható az összes számi nyelvben (D *baaktie*, U *báktee*, P *paak'tie*, L *paktē*, I *pähti*, Ko *pä'htt*, Ki *pā'χt*), számi alapnyelvi alakja **pāktē* 'szikla, szirt' (Lehtiranta

2001: 98–99). A finnbe *pahta* 'szikla' alakban került át a számiból (SSA 2: 288). Az utótagot ld. az 5. szócikkben.

4) *báktegáica* 'Capra ibex; kőszáli kecske / zerge' (Jób 39:04)

É.szám 1895	<i>Dovdakgo don aige, goas baktegáicak guddek, ja vuttivaldakgo don sarva aldoi avtaid?</i>
É.szám 2019	<i>Diedátgo don áiggi goas várregáica guoddá, gozihatgo don sarvvaálddu ávttaid?</i>
Magyar	<i>Tudod-é a kőszáli zergék ellésének idejét; megvigyáztad-é a szarvasok fajását?</i>

Összetett szó: *bákti* 'szikla' (→3) + *gáica* 'kecske' (→8).

5) *bohkká* 'Capra aegagrus hircus; bak (kecskebak)' (3Móz. 04:24)

É.szám 1895	<i>Ja son galgga bigjat su giedas bokka oaive...</i>
É.szám 2019	<i>Son galgá bidjat gieda bohkká oaivvi ala...</i>
Magyar	<i>Tegye a kezét a bak fejére...</i>

Skandináv jövevénytyszó, vö. óno. *bukkr*, ósv. *bokker*, *bukker*, no. *bukk*, sv. *bock* 'bakkecske' (> finn *pukki*) (Qvigstad 1893: 113; SSA 2: 419).

6) *dámmá* 'Equus caballus, (nőstény)ló, kanca' (Ének. 01:09)

É.szám 1895	<i>Hæstai lakasažžan Farao vavnai oudast logam mon du, mu ustebažžam!</i>
É.szám 2019	<i>Ráhkkásan, dego dámmá farao vovvna ovddas don leat mu čalmmiin</i>
Magyar	<i>A fáraó kocsijába fogott paripákhoz hasonlítalak, kedvesem!</i>

A finnből került át a számiba, vö. fi. *tamma* 'kanca'. A finnbe a svédből jöhetett (vö. ósv. *tamr*, sv., no. *tam* 'szelíd'), eredetileg 'szelídített ló' jelentésben (BL 922; SSA 3: 265).

7) *gasella* 'Gazella dorcas/Gazella arabica; dorkászgazella/arab gazella' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolggat spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gædgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Vándorszó. A számiba az anyaországok valamelyikének a nyelvéből került át, vö. no., sv. *gasell*.

8) gáica 'Capra hircus; (házi)kecske' (3Móz. 04:28)

É.szám 1895	...de galgga son buktet nuftgo su oaffares ovta gáica alma vigetaga.
É.szám 2019	...de son galgá buktit oaffarattáldahkan njiñjelas gáicca mi lea almmá vigi haga.
Magyar	...akkor hozzon áldozatul egy hibátlan nőtény kecskét a vétkéért...

Skandináv jövevényszó, vö. óno., no. *geit*, ósv. *gēt*, sv. *get* 'kecske' (Qvigstad 1893: 159; BL 291).

9) gálbi 'Bos taurus; borjú' (Zsolt. 29:06)

É.szám 1895	<i>dak</i> njuikodek nuftgo galbbe , Libanon ja Sirjon nuftgo nuorra mæccevuoksa.
É.szám 2019	<i>Son bidjá</i> Libanona njuikkodit dego gálbbi , Sirjonvári dego meahcivuovssá.
Magyar	A Libánon ugrál miatta, mint egy borjú, és a Szirjón, mint egy bivalyborjú.

Skandináv jövevényszó, vö. óno. *kalfr*, ósv. *kalver*, no., sv. *kalv* 'borjú' (Qvigstad 1893: 160; BL 450).

10) geađgebohkká 'Capra ibex; köszáli kecske / zerge' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk</i> <i>dak</i> njealjejuolggat spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja geađgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.
É.szám 2019	<i>Dát leat</i> <i>dat</i> njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, baktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...
Magyar	Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...

Összetett szó: *geađgi* 'kő' + *bohkká* '(bak)kecske'. Az előtag ismeretlen eredetű. Az összámirra egy **keadGē* forma rekonstruálható (Sammallahti 1998: 243). Az utótagot ld. az 5. szócikkben.

11) geađgegáica 'Capra ibex; köszáli kecske / zerge' (Zsolt. 104:18)

É.szám 1895	<i>Dak alla</i> varek læk geađgegaicai varas, bavtek læk bataramsagjen njuikkom-njoammelidi.
É.szám 2019	<i>Alla várit</i> leat várregaicca ruoktu, bakteluomuin gávdná baktemievri suoji.
Magyar	A magas hegyeken a zergék, a sziklákön a mormoták találnak búvóhelyet.

Összetett szó: *geađgi* 'kő' (→10) + *gáica* 'kecske' (→8).

12) gihcci 'Capra hircus; kecskegida' (1Móz. 38:23)

É.szám 1895	<i>Mon læm saddim dam gice, ja ik don læk su gavnám.</i>
É.szám 2019	<i>Munhan sáddejin sutnje dán gihci, muhto don it gávdnan su.</i>
Magyar	<i>Én megküldtem ezt a gödölyét, de te nem találtad meg őt.</i>

Skandináv jövevényszó, vö. óno. *kið*, no., sv. *kid* 'kecskegida' (Qvigstad 1893: 171).

13) giraffa 'Giraffa camelopardalis; zsiráf' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

A *giraffa* vándorszó, valamelyik skandináv nyelvből kerülhetett a számiba, az íráskép alapján a svéd lehetett az átadó nyelv, vö. no. *sjiraff*, sv. *giraff*.

14) goddi 'Rangifer tarandus; (vad) rénszarvas' (5Móz.14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Az összes számi nyelvben megtalálható: D *gäddie*, U *gåddee*, *kåddē*, I *kode*, Ko *kå'dd*, Ki *kå'nd*, T *koñde* (Lehtiranta 2001: 450). Alapnyelvi szó (vö. ?U/FU **kunta* 'vadrén', vogul és talán szamojéd megfelelőekkel), az összámi-ra **kontē* formában rekonstruálható (UEW 206; Falk 2013: 126). A számiból átkerült a finnbe is: *kunteus* 'hároméves hím rén' (SSA 1: 438).

15) gussa 'Bos taurus; nőtény szarvasmarha, tehén' (1Móz. 41:02)

É.szám 1895	<i>Ja gæča, dænost bajasgorgju čieča gusa, mak legje čabbak hamestæsek ja buoidek birggi, ja dak guttu dædnogadde rasi siste.</i>
É.szám 2019	<i>Nileanus gorgjo čieža čáppa ja addás gusa mat guohtugohte eatnogátti rási.</i>
Magyar	<i>Ekkor a Nílusból hét szép és kövér tehén jött elő, majd a sás között legelészni kezdett.</i>

Skandináv jövevényszó, vö. no. *kossa* ~ *gossa* 'tehén' (Qvigstad 1893: 184).

16) heasta 'Equus caballus; ló' (Zsolt. 32:09)

É.szám 1895	<i>Allet læge nuftgo hæsta ja mulasen, main i læk jierbme...</i>
É.szám 2019	<i>Ale leage dego jierpmehis eallit, nugo heasttat dahje mulat...</i>
Magyar	<i>Ne legyetek olyan oktalanok, mint a ló vagy az öszvér...</i>

Skandináv jövevényszó, vö. óno. *hestr*, ósv. *hæster*, no. *hest* 'ló', sv. *häst* 'ló' (Qvigstad 1893: 199, BL 369). Friis szótárában a *hæsta* 'equus, hest' jelentés adathozható. Ld. még *dámmá* 'kanca' (→5), *mula* (→23).

17) kamela 'Camelus bactrianus, kétpúpú teve' (1Móz. 31:34)

É.szám 1895	<i>Mutto Rakel læi valddam daid viesso-ibmelid ja bigjam daid kamel-sadeli...</i>
É.szám 2019	<i>Muhto Rakel lei bidjan viessoipmiliid kamela sádelii...</i>
Magyar	<i>Ráhel közben fogta a házibálványt, egy teve nyergébe tette...</i>

Vándorszó. Végző soron héber eredetre megy vissza, vö. héb. *gāmāl* 'teve', a számik valószínűleg a skandináv nyelvek valamelyikéből vették át, vö. no., sv. *kamel* (Kahn – Valijärvi 2019: 5; SSA 1: 294).

18) láppis 'Ovis aries; fiatal bárány, juh' (Ézs. 65:25)

É.szám 1895	<i>Gumpe ja labbes galggaba ovtast guottot...</i>
É.szám 2019	<i>Gumpe ja láppis guhtot ovttas...</i>
Magyar	<i>A farkas a bárányal együtt legel...</i>

Az SSA skandináv jövevényszónak tartja, akár csak a finn *lammas* lexémát, vö. germán **lambaz-* > óno., ósv. *lamb*, no. *lam*, sv. *lamm* 'bárány' (BL 501; SSA 2: 42; Qvigstad 1893: 204).

19) meahciásen 'Equus africanus; vadszamár' (1Móz. 16:12)

É.szám 1895	<i>Ja son galgga šaddat olmučen, mæce asen lakasažžan...</i>
É.szám 2019	<i>Du bárdni lea dego meahciásen...</i>
Magyar	<i>Szilaj ember lesz ő, akár egy vadszamár...</i>

Összetett szó: *meahcci* 'vadon, lakatlan terület' + *ásen* 'számár' (ld. a 2. szócikkben). Szótárakból nem, csupán a Biblia szövegéből adatható, így feltehetőleg a fordításhoz alkotott formáról van szó. Az előtag őszi rekonstrukciója **meahcē*. Talán balti jövevény (**medja-*), amely a finnen (*metsä*) keresztül kerülhetett a számiba (Sammallahti 1998: 254; Lehtiranta 2001: 74–75; az SSA kérdőjellel kapcsolja össze a finn és a számi alakot, SSA 2: 163).

20) *meahcisávza* 'Ovis musimon; európai muflon' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gædgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, baktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Összetett szó: *meahcci* 'vadon, lakatlan terület' (→17) + *sávza* 'bárány' (→24).

21) *meahccespiidni* 'Sus scrofa; vaddisznó' (Zsolt. 80:14)

É.szám 1895	<i>Vuovde spidne jurssa dam, ja mi ædnam alde likkad, borra dam.</i>
É.szám 2019	<i>Vuovddi meahccespiidni jursá dan, meahci smávva eallit borret dan.</i>
Magyar	<i>Lerágja az erdei vadkan, és abból legel a mezei vad.</i>

Összetett szó: *meahcci* 'vadon, lakatlan terület' (→17) + *spiidni* 'disznó' (→25). Lehetséges tükörfordítás, vö. fi. *metsäsika* 'vaddisznó'.

22) *meahcivuoksá* 'Bubalus bubalis; bölény' (4Móz. 23:22)

É.szám 1895	<i>...sist læ gievrravuotta nufstgo mæccevuovsast.</i>
É.szám 2019	<i>...son attii sidjiide meahcivuovssá givrodaga.</i>
Magyar	<i>...olyan az ereje, mint a bivaly szarva.</i>

Összetett szó: előtagja *meahcci* 'vadon, lakatlan terület' (→17) + *vuovvsá* 'ökör' (→29).

23) *mula* ~ *mulásen* 'Equus mulus; öszvér' (2Sám. 13:29)

É.szám 1895	<i>Ja buok gonagasa barnek čuožželegje ja ridegotte, ješ gutteg su mulasenes alde, ja bataregje.</i>
É.szám 2019	<i>Dalle buot gonagasa bátrnit čuožžiledje ja báhtaredje, iešguhtege mulainis.</i>
Magyar	<i>A király fiait pedig mind felugrottak, öszvérré ültek, és elmenekültek.</i>

A *mula* szót a számik valószínűleg az anyaországok nyelveinek valamelyikéből vehették át, vö. fi. *muuli* 'öszvér', no. *muldyr* 'öszvér', sv. *mula* 'öszvér' (Sammallahti 1993: 70). Vándorszó, a latinból kerülhetett be a különböző nyelvekbe (vö. ang. *mule*, ném. *Maultier*, fr. *mulet*, sp. *mula*). A 2019-es fordítás *mulainis* alakjának morfológiai tagolása: *mula*-LocPl-Px3Sg. (Ld. még →16.) A *mulásen* elhomályosult összetétel: *mula* 'öszvér' + *ásen* 'szamár' (az utótagot ld. a 2. szócikkben).

24) *ruoigu* 'Capreolus capreolus; európai őz' (5Móz. 14:05)

É.számí 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.számí 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksa, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksa, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Ismeretlen eredetű szó.

25) *sarvva* 'Alces alces; jávorszarvas' (5Móz. 12:22)

É.számí 1895	<i>Daddeke galgak don dam borrat, nuftgo godde daihe sarva borrujuvvo; sikke dat buttesmaettom ja dat buttes oažžo dam borrat.</i>
É.számí 2019	<i>Dii oažžubehtet borrat bierggu nugo gasella dahje sarvaga biergu borrojuvvo; sihke buhtismeahtumat ja buhtásat ožžot borrat dan.</i>
Magyar	<i>De úgy edd meg, mintha gazellát vagy szarvast ennél: tisztátalan és tiszta ember egyaránt ehett belőle.</i>

A korai közfinn nyelvi egység balti jövevényszava (**širve*, vö. óporosz *sirwis* 'őz'), vö. finn *hirvi* 'jávorszarvas' (SSA 1: 167; Sammallahti 1998: 124).

26) *sávza* 'Ovis aries; juh, bány' (Ez. 34:20)

É.számí 1895	<i>Gæča, mon boadam, ja mon aigom dubmit dai buoides savcai ja dai lašes savcai gaskast.</i>
É.számí 2019	<i>Mun anán fuola das ahte vuoigatvuohta dáhpáhuvvá buoiddes sávzzaid ja guoira sávzzaid gaskkas.</i>
Magyar	<i>Majd én igazságot teszek kövér bány és sovány bány között.</i>

Norvég jövevényszó, vö. óno. *sauđr*, no. *sau*, nyj. *saud* 'bány' (Qvigstad 1893: 285; BL 762).

27) *spiidni* 'Sus scrofa domesticus; házisertés' (3Móz. 11:07)

É.szám 1895	... <i>ja spine, dastgo dast læk galle guopperak...</i>
É.szám 2019	... <i>spiidni mas gal leat guovttesuorat guohpirat...</i>
Magyar	... <i>a disznó hasított körmű ugyan...</i>

Skandináv jövevényszó, vö. óno. *svín*, ósv. *svīn*, no., sv. *svin* 'disznó' (Qvigstad 1893: 313; BL 889).

28) *urvuoksá* 'Bubalus bubalis; bölény' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Összetett szó. Az előtag: *urra* ~ *ura* 'kő, sziklatörmelék, kőhalom' (Friis 788a; Sammallahti 1989: 455b); skandináv jövevényszó, vö. no. *ur* 'kőomlás'. A *vuoksá* 'ökör, bika' szót ld. a 31. szócikkben.

29) *várregáica* 'Capra ibex; köszáli kecske / zerge' (5Móz. 14:05)

É.szám 1895	<i>Dak læk dak njealjejuolgag spirik, maid di oažžobetet borrat: vuoksa, savcca ja gaicca, sarva ja gasella ja godde ja gæđgebokka ja varregaicca ja ur-vuoksa ja giraffa.</i>
É.szám 2019	<i>Dát leat dat njealjejuolggat eallit maid oažžubehtet borrat: Vuoksá, sávza ja gáica, sarvva, gazella, ruoigu, báktebohkká, meahcivuoksá, antilohpa, meahcisávza...</i>
Magyar	<i>Ezek azok az állatok, amelyeket megehettek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét...</i>

Összetett szó: *várri* 'hegy' + *gáica* 'kecske' (→7). A *várri* talán összekapcsolható a manysi *or*, *wor*, hanti *wor*, *wur* 'domb' alakokkal. A számból átkerült a finnbe: *vaara* '(erdős) hegy' (SSA 3: 386).

30) *vierca* 'Ovis gmelini aries, kos' (3Móz. 08:22)

É.szám 1895	<i>Ja son doalvoi dam nubbe vierca, devddujume vierca...</i>
É.szám 2019	<i>Dasto Moses buvtii nuppi viercca, báhpavihahan viercca...</i>
Magyar	<i>Azután odavezette a másik kost – az áldozásra szánt kost...</i>

Norvég jövevényszó, vö. óno. *veðr*, no. *vær* 'kos' (Qvigstad 1893: 347; BL 1072).

31) *vuoksá* 'Bos taurus; ökör, bika' (2Móz. 29:10)

É.számí 1895	<i>Ja jos vuoksa doarro olbma...</i>
É.számí 2019	<i>Jos vuoksá doarru jámas olbmá...</i>
Magyar	<i>Ha egy ökör felöklel egy férfit...</i>

Norvég jövevényszó, vö. óno. *uxi*, *oxi* 'ökör, tinó', ósv. *uxe*, *oxe*, no. *okse*, sv. *oxe* 'ökör' (Qvigstad 1893: 350; BL 683).

4. Az északi számi patás állatok megnevezéseinek szerkezeti elemzése

Ezek az állatnevek egyszerű és összetett szavakra oszthatók. Az egyszerű szavak csoportjába tartozó állatnevek (20): *antiloþpa* 'antilop', *ásen* 'házi-szamár', *bohkká* 'kecskebak', *dámmá* 'kanca', *gasella* 'gazella', *gáica* 'házi-kecske', *gálbi* 'borjú', *gihcci* 'kecskegida', *giraffá* 'zsiráf', *goddi* 'rénszarvas', *gussa* 'tehén', *heasta* 'ló', *kamela* 'teve', *láppis* 'bárány', *ruoigu* 'öz', *sarvva* 'jávorszarvas', *sávza* 'juh', *spiidni* 'sertés', *vierca* 'kos', *vuoksá* 'bika'.

Összetett megnevezések (11): *bákte|bohkká* 'kőszáli kecske', *bákte|gáica* 'kőszáli kecske', *geađge|bohkká* 'kőszáli kecske', *geađge|gáica* 'kőszáli kecske', *meahci|ásen* 'vadszamár', *meahci|sávza* 'európai muflon', *meahcce|spiidni* 'vaddisznó', *meahci|vuoksá* 'bölény', *mul|ásen* 'őszvér', *ur|vuoksá* 'bölény', *várre|gáica* 'zerge'. A jelző minden esetben az állat élőhelyére utal: *bákti* 'szikla', *geađgi* 'kő', *meahcci* 'vadon, lakatlan terület', *ura* 'kő, szikla', *várri* 'hegy'.

4.1. Lappangó képzők

„Az állatnevek egy része szókincsünk legrégebb rétegéhez tartozik. Viszonylag sok állatnévben fedhetünk fel etimológiai módszerek segítségével ősi, mára már elhomályosult képzőt, eredetileg elsősorban valamilyen deminutív szuffixumot. A legtöbb képző akkor tapadt szilárdabban a szóhoz, ha funkciója elhomályosult, akkor őrződött meg leginkább, ha a tőszó és a származékszó többé-kevésbé szinonimmá vált. Itt egyfajta lexikalizálódás ment végbe, a beszélők az adott szuffixumot egy idő után már nem érezték képzőnek” (Maticsák 2014: 97–98). Maticsák Sándor 13 olyan mordvin képzőt különített el, amely (javarészt) az állatnevekben fedhető fel. Kutatásaiból az derül ki, hogy a mordvin állatnevek jelentős részében lappang valamilyen ősi, mára már elhomályosult képző.

Adattáram 31 északi számi állatneve közül kilenc hordoz(hat) valamilyen képzőt. Ezek mindegyike norvég jövevényszó. Az adatok alapján elsősorban *-sa*, *-ca*, *-ci* alakú képzőkkel számolhatunk: *gussa* 'tehén', *gáica* 'kecske', *vierca* 'kos', *gihcci* 'kecskegida'. Lehetséges, hogy képző lappang a *sávza* 'juh' szóban is (no. *saud* + *sa*?) (ld. még *gáranas* 'holló', ?*guovža* 'medve'). Qvigstad ezeket a szuffixumokat becéző, kicsinyítő képzőknek tartja.

Qvigstad alapján az említett patás megnevezések közül a *gussa* 'tehén' szó található meg a norvégban képzett formában. A többi esetben (*gáica*, *vierca*, *gihcci*, *sávza*) az átadó nyelvi (skandináv) formák képző nélküliek. A képzett alakok több számi nyelvben is megtalálhatók, vö. D *gaajhtse* 'kecske', U *vierrca* 'kos', L *gihttse* 'gida', Ko *sau33* 'juh'.

5. Az állatnevek eredete

Az északi számi bibliafordításokban található patás állatok megnevezéseinek nagy része skandináv jövevényszó: *ásen* 'házisamár', *bohkká* 'kecskebak', *gáica* '(házi)kecske', *gálbi* 'borjú', *gihcci* 'kecskegida', *gussa* 'tehén', *heasta* 'ló', *láppis* 'bárány', *mulásen* 'öszvér', *sávza* 'juh', *spiidni* 'házisertés', *vierca* 'kos', *vuoksá* 'ökör, bika'.

A másik nagy csoportot a belső keletkezésű nevek alkotják. Ezek összetett szavak, javarészt tükörfordítás eredményei norvég minta alapján: *bákte|bohkká* 'kőszáli kecske', *bákte|gáica* 'kőszáli kecske', *geađge|bohkká* 'kőszáli kecske', *geađge|gáica* 'kőszáli kecske', *meahci|ásen* 'vadsamár', *meahci|sávza* 'európai muflon', *meahcce|spiidni* 'vaddisznó', *meahci|vuoksá* 'bölény', *ur|vuoksá* 'bölény', *várre|gáica* 'zerge'.

Vándorszó: *antiloŋpa* 'antilop', *gasella* 'gazella', *giraffa* 'zsiráf', *kamela* 'teve', *mulásen* 'öszvér'.

Finn átvétel: *dámmá* 'kanca'.

A korai közfenn korszak balti jövevényszava: *sarvva* 'jávorszarvas'.

Ósi eredetű szó: *goddi* '(vad) rénszarvas'.

Ismeretlen eredetű szó: *ruoigu* 'öz'.

6. Az új fordítás legjellemzőbb változtatásai

1) A régi fordításban egyszerű szó szerepel, amelyet az új fordításban egy másik egyszerű szóra cseréltek: *heasta* 'ló' helyett *dámmá* 'nőstény ló', *goddi* 'vad rénszarvas' helyett *ruoigu* 'európai öz'. Mindkét esetben a fajra, illetve a nemre utaló pontosítás történt.

2) Az összetett szó megmaradt, de az összetétel előtagja megváltozott: *bákte|gáica* 'kőszáli kecske' és *geađge|gáica* 'kőszáli kecske' helyett *várre|gáica* 'zerge' (*bákti* 'szikla', *geađgi* 'kő'; *várri* 'hegy').

3) A korábbi fordítás egyszerű szóval jelölt faja az új fordításban összetett szóként jelenik meg: *spiidni* 'házisertés' helyett *meahcce|spiidni* 'vaddisznó'. Ez vélhetően tükörfordítás eredménye.

4) A két fordítás között 14 esetben nem történt változás: *ásen* 'háziszamár', *bohkká* 'bak', *gasella* 'gazella', *gáica* 'kecske', *gálbi* 'borjú', *gihcci* 'kecskegida', *gussa* 'tehén', *kamela* 'egypúpú teve', *láppis* 'fiatal bányász', *meahciásen* 'vadszamár', *sarvva* 'jávorszarvas', *sávza* 'juh', *vierca* 'kos', *vuoksá* 'ökör'.

Irodalom

- BL = BJORVAND, HARALD – LINDEMAN, FREDRIK OTTO: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Novus forlag, Oslo, 2000.
- FALK NÓRA 2013: A réntartás és terminológiája az északi lappban. PhD-disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba.
- FRIIS, JEAN ANDREAS 1887: Ordbog over det lappiske Sprog med latinsk og norsk Forklaring samt en Oversigt over Sprogets Grammatik. Christiania.
- HELTAI PÁL 2013: Kultúrspecifikus kifejezések és reáliák. Fordítástudomány 15/1: 32–53.
- KAHN, LILY – VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2019: The translation of Hebrew flora and fauna terminology in North Sámi and West Greenlandic fin de siècle Bibles. The Bible Translator 70/2: 125–144.
- KELEMEN IVETT 2019: A Biblia számi nyelveken. Az északi számi bibliafordítás története. In: Pusztay János (szerk.), A Biblia finnugor nyelveken. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest. 51–62.
- KELEMEN IVETT 2020: A bibliafordítások szerepe a számi írott kultúrában. In: Domokos Johanna (szerk.), Alkotni csodára vágyva. Kortárs számi művészeti fejlemények. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 81–92.
- KLAUDY KINGA 1994: A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral. Scholastica, Budapest.
- KLAUDY KINGA 2013: Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi Vilmos (szerk.), Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 86–91.
- LEHTIRANTA, JUHANI 2001: Yhteissamelainen sanasto. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- MATICSÁK SÁNDOR 2014: Az erza-mordvin állatnevek ősi képzői. Nyelvtudományi Közlemények 110: 97–130.
- MUJZER-VARGA KRISZTINA 2007: A reáliafogalom változásai és változatai. Fordítástudomány 9/2: 55–84.
- QVIGSTAD, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl & Søn, Christiania.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. SKS, Helsinki, 1992–2000.

- TERESTYÉNYI ENIKÓ 2011: Translating Culture-specific Items in tourism brochures. SKASE Journal of Translation and Interpretation 5/2: 13–22.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (Hrsg.): Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–1991.
- VERMES ALBERT 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. Fordítástudomány 6/2: 5–17.
- VINAY, J. P. – DARBELNET, J. 1995: Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia.
- ВЛАНОВ, СЗ. – ФЛОРИН, СЗ. [Влахов, Сергей – Флорин, Сидер] 1980: Непереводимое в переводе. Международные Отношения. Москва.

*

The translations of the ungulate names in the Northern Saami Bibles

Translation is a complex task and the translators have to face several problems. The structure of languages is different, and there are several cultural and social differences which occur at the linguistic level and make translations difficult. The term of realia is a very important keyword in translation. It means that there are culture specific elements, which are hard or not possible to translate, Animal names are in the class of geography realia. In my research, I examine the names of ungulates, appearing in Bible translations in the Northern Saami language. In my study, I compare two translations. One is the complete Bible translation published in 1895 and the other translation is the new, complete Bible published in 2019, which was published as a result of the joint work of the Norwegian, Swedish and Finnish Bible societies. In my study I will try to assess what solutions the translators have used for animals as realia, since they are not indigenous in Saamiland (Sápmi) (e.g. *camel, gazelle, giraffe*) 2) and whether there have been any changes in the new Bible translation regarding the naming of these animals.

Keywords: Bible translations, Northern Saami, ungulate names, realia, geography realia

BETTINA SZALÓCZY